

Osuuskunnat - yrityksiä vai kummajaisia? *

RAIJA VOLK

Yritykset syntyivät organisaatioina siirryttäessä feodaalisesta maataloudesta teollisuuden aikaan. Tekniset innovaatiot loivat edellytykset kapitalistiselle eli pääoman omistukseen perustuvalla yritystoiminnalla. Kun tulonjako oli epätasainen ja suuren väestön elinolosuhteet puutteelliset, yksityisten pääomanomistajien harjoittamalle yritystoiminnalle etsittiin vastapainoa. Osuustoiminta on osoittautunut näistä vastavoimista parhaiten menestyneeksi. Kuitenkin voitaneen huoletta sanoa, että pääoman luovutukseen omistusoikeudet sitova yritysmuoto on ollut yksi historian parhaimmista organisatorisista keksinnöistä. Tämä alunperin omistajien henkilökohtaiseen varallisuuteen ja johtamisanokseen perustuva yrittämistapa on omistuksen hajautuksen ja osakkeiden jälkimarkkinoiden kautta ts. osakeyhtiöksi organisoituneena pystynyt muuntumaan moniin olosuhteisiin.

Koska osakeyhtiö on hallitseva yritysmuoto, se on myös muodostunut yrityksiä koskevan tieteellisen tutkimuksen viitekehikseksi.

* Lectio praecursoria Jyväskylän yliopistossa 6.3.1993. Perustuu kirjoittajan väitöskirjaan *Esseitä osuuskunnan tuotanto-, hinnoittelu- ja investointikäyttäytymisestä*, Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja No. 13, Espoo 1993.

Osuustoiminnan tutkimus on kuitenkin ollut paljon monisäikeisempää kuin osakeyhtiöiden lähtien niin historiallisesta, sosiologisesta kuin taloustieteellisestä näkökulmasta. Selityksenä tälle on osaksi osuustoiminnan syntyvaiheisiin liittynyt voimakas yhteiskunnallinen aatteellisuus.

Yli tieteen rajojen tarkasteltaessa voidaan lähestymistavat jakaa karkeasti kahteen ryhmään. Ensinnäkin osuustoimintaa on tarkasteltu yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisijana. Tähän liittyen on tutkittu mm. sen kansanliikeluonnetta ja suhteita ympäröiviin valtarakenteisiin. Toiseksi on tutkittu osuuskuntaa organisaatioina eli sen sisäistä luonnetta, rakennetta ja toimintaa. Väitöskirjatyöni sijoittuu jälkimmäiseen ryhmään sivuuttaen osuustoiminnan yleisen roolin lukuunottamatta tietysti niitä markkinoita koskevia impliittisiä oletuksia, jotka sisältyvät käytettyihin neoklassisiin malleihin.

Osuuskunta on valtavirtauksesta poikkeava yritysmuoto. Tällöin nousee tavanomaista voimakkaampana esiin kysymys siitä mihin tutkimuksen pitäisi etsiä vastausta. Emme voi välttää kysymyksenasettelussa institutionaalista vertailua. Mutta olisiko vertailun perustuttava samankaltaisuuksien etsimiseen vai erilaisuuksien korostamiseen. Taloustiede on lähestymistavaltaan usein abstrakti pyrkien yleis-

tämään ja sitä kautta tavallaan etsimään pikeminkin samankaltaisuuksia kun taas esimerkiksi sosiologia näyttää usein lähtevän osuustoiminnan tutkimuksessa erilaisuuden ja omintakeisuuden näkökulmasta. Myös käytännössä näyttää usein nousevan esiin kysymys, ottaako muutosten ja uudistusten esikuvat osakeyhtiöistä vai lähteäkö kehittämään omintakeisia, ehkä vankemmin osuuskunnan toimintajatkukseen perustuvia ratkaisuja.

Riippumatta siitä korostetaanko samankaltaisuutta vai erilaisuutta osuuskuntien taloudellisen tutkimuksen pitäisi pystyä vastaamaan kysymyksiin siitä, miksi osuuskuntia syntyy, mitä tavoitteita niillä on ja miten ne organisaationa toimivat ja vaikuttavat taloudelliseen ympäristöönsä. Oman työni tavoitteena on kuvata osuuskunnan keskeisimpien taloudellisten ominaispiirteiden vaikutus osuuskunnan käyttäytymiseen. Osuuskuntien olemassaoloon liittyviä taloudellisia selityksiä on työssäni tarkasteltu katsauksenomaisesti lähinnä tarkoituksella luoda taustaa kokonaisuudelle.

Yritys on monimutkainen rakennelma, jossa mm. teknologiaa, inhimillisiä resursseja ja pääomaa yhdistäen saadaan aikaan tuotoksia. Yrityksellä on siteet monen kanavan kautta myös sitä ympäröiviin markkinoihin. Osuuskunnassa niin kuin muissakin yrityksissä on siis monta näkökulmaa tutkimuksen lähtökohdiksi. Työni pääasiallisena analysointikehikönä on neoklassinen mikroteoria. Mikroteoria käsittelee yritystä itse asiassa hyvin korkealla abstraktiotasolla. Yritys on sille organisaationa musta laatikko sisältäen teknologian, jonka avulla sisään tulevat panokset muuntuvat tuotoksiksi. Lisäksi keskeisellä sijalla ovat panos- ja lopputuotemarkkinat ja niiden kautta toimiva hintamekanismi. Mikroteoria olettaa yrityksen kohtaavan optimointiongelman, jossa yrityksellä on yleensä yksi tavoite. Tavoitteen saavuttamiseksi yritys tekee päätöksiä mm. panosten käytöstä, hinnoista, lopputuotteen määrästä riippuen siitä minkälaisen markkinarakenteen kullakin loholla oletamme.

Mikroteorian antama kuva yrityksestä on luonnollisesti vain yksi siivu koko organisaation luonteesta. Yritys voidaan nähdä sopimusten verkostona, jossa eri resurssien luovuttajilla on erilaisia sopimuksia erilaisine oikeuksineen ja velvollisuuksineen. Osakeyhtiössä on yleensä muiden kuin pääomapanoksen toimitajilla kiinteähintaiset sopimukset ja pääoman luovuttajilla ns. residuaalioikeudet antavat sopimukset. He ts. kantavat epävarmuuksista aiheutuvat riskit ja saavat tulon, joka jää kiinteiden sopimusten täyttämisen jälkeen residuaalina jäljelle. Näitä residuaalitulon haltijoita kutsumme yleensä omistajiksi ja heillä on silloin myös yrityksen hallinnointi ja valvontaoikeudet. Yrityksessä on käytännössä siis monta sidosryhmää, joilla on erilaisia, keskenään ristiriitaisiakin tavoitteita, jolloin mikään sopimus ei voi täydellisesti kattaa kaikkea. Kun ajattelemme yritystä tällaisena sekavana vyyhtenä eri tasoisista sopimuksista tulevia lankoja, tulee selväksi, että mikroteorian musta laatikko ja sen liittymät ympäröiviin markkinoihin pelkistävän yrityksen toiminnan vain olennaisimpiin.

Osuuskunnassa omistusoikeudet on kytketty osuuskunnan käyttäjyyteen ja pääomanpanoksesta on pyritty tekemään mahdollisimman pitkälle samantyyppinen panos kuin mikä muu panos tahansa, vaikkapa jokin raaka-aine. Yrityksen hallinnointivalta on lisäksi pyritty järjestämään demokraattisen ihanteen pohjalta nojautuen jäsen ja ääni -periaatteeseen.

Mikroteorian näkökulmasta ensimmäinen olennainen asia on osuuskunnan tavoitteenasettelu. Osuuskunnan perimmäisenä tavoitteena on maksimoida jäsentensä saama hyöty. Tuloksenjako tapahtuu osuuskunnan käytön suhteessa, esimerkiksi jäsentensä raaka-ainetta jalostavissa osuuskunnissa raaka-aineen hintana. Tällöin osuuskunnan luonteva tavoite on raaka-aineen hinnan maksimointi. (Itsestään selvyytensä on tietysti tavoite, että osuuskunnan oletetaan tuottavan jäsenten tarvitsemää palvelua eli sen toimialana on nimenomaan jäsenten raaka-aineen jalostus.) Kun voittoa maksi-

moiva yritys ostaa raaka-aineen markkinahintaan, osuuskunnalle raaka-aineen hinta on residuaalimuuttuja.

Osuustoiminnan periaatteisiin kuuluu se, että yksityinen jäsen saa tehdä tuotantopäätöksensä ja siis päätöksen raaka-aineen tarjonnastaan itse. Myös avoimuus ts. kaikille vapaa jäsenyys on yksi peruslähtökohdista. Kuitenkin käytännössä ns. suljetut osuuskunnat ovat mahdollisia. Suljettu osuuskunta pystyy jäsenmäärää rajoittamalla rajoittamaan raaka-aineen määrää ja sitä kautta nostamaan raaka-aineen yksikköhintaa. Tällainen osuuskunta tuottaa yhteiskunnan näkökulmasta hyvinvointitappioita. Suljettu raaka-aineen hinta maksimoiva osuuskunta reagoi myös helposti voittoa maksimoivasta yrityksestä poikkeavasti muiden panosten ja lopputuotteiden hintojen vaihteluun. Avoin osuuskunta poikkeaa olennaisesti suljetusta. Raaka-aineen määrä on sille annettu. Tuotannon määrä on suurempi kuin suljetussa eikä samanlaisia hyvinvointitappioita synny.

Työssäni tarkasteltavat osuuskunnan jäsenet ovat itsekkin tuotantoyksiköitä, jotka käyttävät raaka-aineen tuotannossaan erilaisia panoksia ja teknologiaa. Osuuskunnan maksama hinta vaikuttaa tuotantopäätökseen. Tätä kautta osuuskunnan ja sen jäsenten tekemät päätökset kytkeytyvät toisiinsa. Pidettäessä osuuskunnan jäsenmäärä vakiona, yksittäisen jäsenen tuotantopäätös vaikuttaa siihen hintaan, minkä osuuskunta pystyy raaka-aineesta maksamaan.

Jos osuuskunnan jäsenet käyttäytyvät toisistaan riippumattomasti, osuuskunnassa muodostuu ongelma siitä, että jäsenillä on kiihoke tarjota raaka-ainetta yli kokonaisuuden kannalta optimaalisen määrän. Optimaalisuus on tällöin määritelty taloudellisen tehokkuuden näkökulmasta ts. rajatuottavuus on sama kuin rajakustannus.

Pääoman rooli on osuuskunnassa monimutkainen. Pääomaa ei ole voitu käytännössä täysin rinnastaa markkinoilta vuokrattaviin panoksiin. Tämä on ymmärrettävää, kun verrataan esimerkiksi pääomapanosta ja jotain

raaka-ainetta. Pääoman antamaan tuottoon liittyy aina riski. Tämän vuoksi lainapääoman luovuttajat vaativat tietyn osan ns. riskipääomaa eikä turvautuminen pelkkään velkarahoitukseen ole mahdollista. Osuuskunnat ovat rahoittaneet toimintaansa keräämällä pääoma jäseniltään joko suoraan osuuspääomana tai epäsuorasti pidätettyjen voittojen kautta.

Osuuskunnan pääomahuollon keskeisiä piirteitä on se, että myös osakepääomaa lähinnä vastaava osuuspääoma kerätään tulorahoituksen kautta pidättämällä jäsenille jaettavaa ylijäämää osuuspääoman maksuksi. Osuustoiminnan piirissä on ollut hyvin erilaisia näkemyksiä siitä, millaista korvausta jäsenille tästä pääomasta tulisi maksaa. Perinteisesti pääomalle maksettavaa korvausta on haluttu rajoittaa. Tällä voidaan teoreettisesti osoittaa olevan pääoman käyttöä lisäävä vaikutus verrattuna tilanteeseen, jossa rajoitusta ei ole. Käytännössä tästä ei kuitenkaan voida tehdä sitä johtopäätöstä, että tuotanto olisi pääomaintensiivisempää, sillä osuuskunnan pääomaproblematiikkaan liittyy myös pääoman saantia vaikeuttavia elementtejä.

Koska osuuskunnan osuuksia ei voi kaupata eteenpäin, eivät osuuskuntaan pidätetyt varat kapitalisoidu niiden arvoon. Jos jäsen sattuu eroamaan osuuskunnasta pian, kaikki hänen aikanaan pidätetyt varat ja niillä tehdyt investoinnit eivät ole vielä antaneet täyttä tulovirtaa. Tästä syntyy osuuskunnassa ns. horisonttiongelma. Jäsenten horisontin lyhyys nostaa heidän diskonttaustekijäänsä, mikä puolestaan nostaa pääomakustannuksia.

Osuuskunnan pääomakustannuksiin vaikuttaa myös verotus. Olettaessa mukaan sekä yrityksen että jäsenten maksamat verot, osuuspääoma osoittautuu monissa oloissa epäedulliseksi. Tämä johtuu siitä, että jäsen maksaa osuuspääomaksi pidätetystä ylijäämästä veron heti, mutta pääoma palautetaan vasta jäsenyyden loppuessa. Horisonttiongelma saa aikaan sen, että osuuskunnassa omaksi pääomaksi luokiteltavien pidätettyjen voittojen ja osuuspääoman

kustannus on korkeampi kuin velkarahoituksen myös verottomassa maailmassa.

Pääomakustannuksilla on uusklassisen rahoitusteorian mukaan olennainen vaikutus investointeihin. Empiiristen tutkimusten antama tuki tälle hypoteesille on ollut vaihteleva. Kuitenkin eräät tutkimukset ovat viitanneet siihen, että nimenomaan ottamalla huomioon verotekijät, pääomakustannukset osoittautuisivat merkitykselliseksi. Suomessa elintarvike-sektorin investointikäytännön empiirisessä selittämisessä ei ole saatu kovin hyviä tuloksia. Omat osuustoiminnallisiin teurastamoihin ja meijereihin rajoittuvat tulokset viittaavat siihen, että toimialan suljettu luonne ja osuustoiminnan periaatteiden mukaan kaiken jäsentensä raaka-aineen vastaanottavat osuuskunnat saattavat olla selitys siihen, että nimenomaan

tuotantomuuttuja dominoi investointien selitystä. Tuotantomuuttuja taas määräytyy pitkälti alkutuotannosta käsin. Panoskustannukset eivät osoittautuneet tilastollisesti merkitseviksi selittäjiksi.

Osuuskunnat poikkeavat toimintaajatukseltaan selvästi osakeyhtiöistä. Toisaalta monet niistä käytännössä näyttävät samankaltaistuvan osakeyhtiöiden kanssa viimeistään elämänsä myöhäisessä vaiheessa. Yhtä ja ainutta syytä tähän ei voida nimetä, mutta tässäkin tutkimuksessa esillä tullut pyrkimys tehdä pääomasta minkä tahansa panoksen kaltainen tuotannontekijä on osoittautunut yrityskoon kasvaessa siinä määrin vaativaksi, että käytännössä on sallittu liukumien osakeyhtiön suuntaan.